

Motion till riksdagen

1988/89:Jo705

av Lars Ernestam m.fl. (fp)

Miljöhoten mot Mälaren och Hjälmaren

1 Inledning

Mälaren och Hjälmaren är Sveriges tredje respektive fjärde insjöar i storlek. Runt sjöarna finns Sveriges mest tätbefolkade områden. Det gör att miljöbelastningen på sjöarna är ovanligt stor. Folkpartiet anser att en rad åtgärder snarast bör vidtas för att rädda Mälaren och Hjälmaren undan miljöförstörelse. Det behövs beslut och handlingskraft på riksnivå och i kommunerna och landstingen runt sjöarna. Detta är vårt förslag till handlingsprogram där åtgärder på alla dessa tre nivåer är medtagna.

- Sjöarna är Sveriges största dricksvattentäkt
- Sjöarna innebär rekreation, bad och naturupplevelser för miljoner människor
- Sjöarna är omgivna av en kulturbygd med mångtusenårig historia. Flera av våra tidigaste stadsbildningar t.ex. Birka och Sigtuna fanns här

Men Mälaren är också:

- en starkt trafikerad transportled som passeras av många miljöfarliga laster

Sjöarna är omgivna av:

- en jordbruksbygd som avvattnas av flera vattendrag som för med sig stora mängder kväve och fosfor
- sjöarna är recipient (mottagare) för avloppsvatten från hundratals kända reningsverk
- industrier som gör omfattande utsläpp

2 Hoten mot Mälaren och Hjälmaren

2.1 Olje- och kemikalieutsläpp

Godstransporterna på Mälaren sker huvudsakligen via farleden Landsort-Södertälje-Västerås. Sjötransporter är allmänt sett miljövänliga och energisnåla och är klart att föredra framför t.ex. landsvägstransporter.

Men följd effekterna av en olycka på Mälaren kan bli katastrofala. Ett utsläpp av ammoniak på ett olyckligt ställe eller t.ex. utsläpp av fosforsyra från de båtar som transporterar detta kan få oanade konsekvenser. Vi har hittills varit förskonade från omfattande oljeutsläpp i Mälaren. Men även

relativt små sådana utsläpp kan innebära katastrof för djurlivet och för stränderna.

Mot. 1988/89
Jo705

2.2 Närsalterna kväve och fosfor

Sjöarna får ta emot stora mängder av närsalterna kväve och fosfor. Denna övergödning gynnar växtlighet, t.ex. alger. Nedbrytningen av växtmaterial kräver syre. I näringsrika sjöar kan denna nedbrytning medföra syrebrist på bottenarna.

I dessa sjöar har ännu inte utvecklingen gått så långt att syrefria bottenområden börjat uppkomma. Algblomningen är betydande och ökande. Detta gäller också riskerna för s.k. giftalger. Långtgående åtgärder har så att fosforutsläppen från kommunala reningsverk kunnat minskas på senare år. Medan fosforutsläppen minskat har dock kvävetillförseln hållit sig konstant eller ökat. Tillförseln har minskat från industrin medan den har ökat från jordbruket och luften. Detta beror på rationaliseringen av och ändrade driftsformer i jordbruket och ökade kväveutsläpp från framför allt trafiken.

Det finns att skäl understryka att hoten på intet sätt är avvärdade. Tvärtom har algblomningen varit ovanligt kraftig i år. Siktdjupen både i både maj och juni var enligt Naturvårdsverket bland de lägsta som uppmätts sedan 1966.

Utvecklingen i en näringsbelastad sjö kan gå mycket fort. På kort tid kan den förvandlas till oigenkännlighet. Tas inte krafttag nu är risken stor att vi får uppleva allt intensivare, tätare förekommande och farligare algblomningar. Därför måste totalutsläppen av fosfor och kväve fortsätta minska.

Det är dock inte endast totalutsläppen som har betydelse. Även det inbördes förhållandet mellan fosfor och kväve är av stor vikt när det gäller algförekomsten. I allmänhet är det tillgången på fosfor som avgör hur stor alg tillströmningen blir, men särskilt under vissa perioder kan istället kväve spela den avgörande rollen.

Mälaren och Hjälmaran får sitt tillskott av närsalter främst från jordbruket, kommunala reningsverk, industri och trafik.

2.3 Giftutsläpp

Ett stort antal ämnen med mer eller mindre uttalad giftverkan tillförs sjöarna från industrier, kommunala reningsverk, dagvatten, jordbruk m.m. Hit hör metaller och svårnedbrytbara organiska ämnen som redan i låga koncentrationer är giftiga och som ackumuleras i naturen. Exempel är kvicksilver, kadmium och bly samt PCB och dioxiner. Giftverkan har också en mängd nedbrytbara organiska ämnen, t.ex. petroleumprodukter, cyanid och bekämpningsmedel. Även om situationen i allmänhet inte är värre i Mälaren och Hjälmaran än i många andra större sjöar, inger den totala giftbelastningen stor oro.

Metallutsläppen är särskilt stora i trakten av Eskilstuna och i Kolbäckens vattensystem. Viktiga utsläppskällor är industrier och gruvverksamhet. Dessa områden tillhör de mest metallbelastade i landet. Även Västeråsfjärden och Stockholmsområdet samt Hemfjärden i Hjälmaran är påtagligt belastade.

2.4 Utarmning av naturen

Mot. 1988/89
Jo705

En omistlig del av Mälarens miljö utgör de lummiga insjöskärgårdarna och strandområdena. Här finns mycket lövskog, rester av gammalt odlingslandskap med ängar och hagar, orörd natur som urskog och myr m.m. Växt- och djurlivet är mycket rikt.

Hjälmarens karaktär är annorlunda. Även här finns öar med en omväxlande och hotad natur. Sjöns samlade karaktär omfattas dock i större utsträckning av öppna vattenytor.

Trots naturvårdsinsatser i form av strandskydd, naturreservat o.dyl., skärpta regler om naturvårdshänsyn i jord- och skogsbruk, utvidgad kommunal översiktsplanering m.m. har trycket på den värdefulla naturen ökat. En långtgående förstörelse och utarmning av bl.a. växt- och djurlivet hotar på många håll. De viktigaste orsakerna är rationalisering och expansion av jord- och skogsbruk men också bebyggelse, båthamnar m.m. bidrar.

Mälarens och Hjälmarens natur utgör en ovärderlig tillgång för rekreation och friluftsliv. En viktig uppgift för naturvården är att slå vakt om attraktiva områden för allmänhetens friluftsliv. Samtidigt kan friluftslivet orsaka slitage, störning av fågelliv m.m. Sådana problem finns på vissa håll särskilt i Mälaren, men också från vissa av öarna i Hjälmaren.

3 Handlingsprogram

3.1 Trafiken

Land-, sjö- och lufttrafik påverkar miljön i mälalområdet. Kunskaperna om de olika trafikslagens miljöeffekter är otillräckliga. Derassamlade inverkan i området har inte kartlagts, varför en viktig förutsättning för framtidens trafiksystem saknas. Trafikanläggningar som vägar, järnvägar, broar, hamnar, kanaler och muddrade farleder utgör stora och oåterkalleliga ingrepp i naturmiljön. Miljökonsekvenserna är allt för ofta dåligt belysta vid beslut om sådana investeringar.

Trafiken på de många vägarna och broarna i området får stora följd effekter särskilt för Mälaren. Risken är stor för miljöfarliga utsläpp vid olyckor med t.ex. tankbilar. Ytvattnet förorenas av avrinning från vägar. Luftföroreningar av kväveoxider och kolväten faller ned i sjöarna och deras tillrinningsområden.

Utsläppen från trafiken bidrar starkt till den ökade försurningen av mark och vatten med dess allvarliga följder i form av urlakning av metaller med mera. Viktigast för att begränsa dessa effekter är generella åtgärder, som nu beslutats av riksdagen, t.ex. katalytisk avgasrening och hårdare krav för dieselutsläpp. Även åtgärder för att föra över trafik från väg till framför allt järnväg måste till.

Kommunikationerna runt Mälaren skulle kraftigt förbättras om idén om den s.k. mälarpendeln kunde förverkligas. Med en snabbtågförbindelse runt sjöarna skulle dessutom troligen kollektivtrafiken bli så attraktiv att biltrafiken minskade, vilket skulle leda till positiva miljöeffekter.

Säkerhetskraven vid sjötransporter måste höjas ytterligare, främst för de omfattande kemikalietransporterna, framför allt av ammoniak till Köping.

Åtgärder måste vidtas för att minska fritidsbåttrafikens miljöeffekter. Flygtrafiken över Mälaren är intensiv, framför allt genom koncentrationen till Arlanda flygplats. Dess luftföroreningar är alltför lite uppmärksammade och måste kartläggas. Kanske måste avgasrening och trafikrestriktioner aktualiseras.

Förslag till åtgärder

- En kartläggning av det samlade transportsystemets miljöeffekter i området måste genomföras. Även flygtrafiken bör ingå i denna studie. Lämpligen kan uppdraget ges till Transportforskningsberedningen.
- I framtiden måste miljökonsekvensbeskrivningar ingå i beslutsunderlaget vid större trafikinvesteringar.
- Utredningsarbetet om Mäljarbanan och Svealandsbanan måste drivas på.
- Särskilda restriktioner för transporter av farligt gods och skärpt övervakning av sådant bör införas.
- Användning av särskilda miljösäkra fartyg bör stimuleras t.ex. med ekonomiska styrmedel.
- Farledsanordningarna kan förbättras och trafikrestriktionerna skärpas, särskilt i mörker och vid nedsatt sikt. Planering, beredskap och samordning för åtgärder vid olyckor och utsläpp måste förbättras.
- Den omfattande fritidsbåttrafiken bör i ökad omfattning föras i särskilda fritidsbåtleder så att störningarna för den tunga sjöfarten minskas.

3.2 Jordbruk

Folkpartiets jordbrukspolitik skulle om den tillämpades medföra många positiva effekter för miljön i Mälardalen. Folkpartiet vill ersätta en stor del av de nuvarande reglerna inom jordbrukssektorn med en arealersättning.

Med folkpartiets system får de som brukar jorden en ekonomisk ersättning per hektar. Dagens stöd gynnar ett högintensivt jordbruk, en arealersättning är neutral i det avseendet. Därigenom ökar möjligheterna att minska användningen av handelsgödsel och bekämpningsmedel. Inom ramen för en arealersättning kan man också ersätta lantbrukarna för landskapsvårdande insatser av allmänt intresse – t.ex. att hålla naturbetesmarker som hotas av förbuskning öppna.

I och kring sjöarna krävs kraftfulla miljövårdsinsatser för att minska läckaget av närsalter och bekämpningsmedel till sjöarna liksom andra negativa miljökonsekvenser av jordbruket. Det krävs också kraftfulla insatser för att bevara värdefulla kulturlandskap, främst naturliga betesmarker och andra rester av det äldre odlingslandskapet.

Jordbruket bör stimuleras till och åläggas att vidta mer långtgående åtgärder för att minska tillförseln av föroreningar till sjöarna.

Förslag till åtgärder

- Prisstödet bör delvis ersättas av en arealersättning.
- Områden med omfattande jordbruk och stor föroreningsbelastning, som avvattnas till sjöarna, bör ses över och bli föremål för särskilda åtgärder enligt miljöskyddslagen.
- Miljö- och hälsoskyddsmyndigheterna bör intensifiera sin tillsyn av jordbrukets miljöfarliga verksamhet.
- Lantbruksmyndigheterna bör utöka sin rådgivning om miljöhänsyn och miljövänliga produktionsmetoder.
- Alternativodling bör uppmuntras, bl.a. genom stöd till marknadsföring och regionalt – lokalt samarbete.
- Naturförstörande förändringar av jordbruket bör begränsas och naturvårdande insatser stimuleras.
- Särskilt värdefulla områden med äldre odlingslandskap bör skyddas och vårdas som naturreservat eller naturvårdsområde.
- Stödet till lantbrukare, som hävdar äldre odlingslandskap (NOLA-bidrag), bör utökas genom engagemang från kommuner och landsting.
- Mer beredskapsarbeten för att iståndsätta och vårda äldre odlingslandskap bör komma till stånd.
- Lantbruksmyndigheternas tillsyn och rådgivning kring naturvårdshänsyn i jordbruket bör förstärkas.
- Extensiv kreatursskötsel bör stimuleras.

3.3 Skogsbruk

Den natur- och landskapsomvandling, som pågår till följd av det moderna skogsbrukets expansion måste stoppas. Det gäller framför allt överföringen av löv- och blandskog, kulturmark m.m. till tät granskog med förödande konsekvenser för flora och fauna. Skogsbruket måste ta betydligt större hänsyn till naturvärden än vad som nu sker. Både i fråga om var och hur skogsbruket skall bedrivas måste naturvårdsaspekterna ges större tyngd. Framför allt gäller det att bevara den nuvarande lövskogs- och blandskogskarakteren närmast stränderna.

Förslag till åtgärder

- Särskilt värdefulla skogsområden, framför allt urskogar och naturskogar, bör avsättas som naturreservat.
- Markägare bör ges bidrag för frivilliga naturvårdsinsatser, t.ex. bevarande av lövskog.
- Skogsvårdsstyrelsernas tillsyn och rådgivning kring naturvårdshänsyn i skogsbruket bör förstärkas.
- Inga statsbidrag bör utgå till åtgärder som är negativa för naturvärden, t.ex. granplantering på tidigare lövskogs- eller kulturmark.
- Stöd bör utgå till lövskogsplantering av åker i utpräglade slättbygder.
- Ingen kemisk lövbekämpning bör få ske.

De dominerande industrierna inom Mälarens tillrinningsområde är järnverk och metallindustri, kemisk industri samt cellulosa- och pappersindustri. Till Hjälmarens avvattnas också SAKABs anläggning.

Under de senaste 20 åren har ett stort antal förorenande industrier lagt ner driften, samtidigt som kraven på reningsåtgärder ökat. Resultatet är i flera avseenden minskad miljöpåverkan. Sålunda har de årliga utsläppen av kväve och fosfor från industrin mer än halverats under den senaste tjugoårsperioden.

De största industriutsläppen sker i Kolbäcksåns, Arbogaåns och Eskilstunaåns avrinningsområden direkt till Mälaren samt Svartån i Hjälmarens. För Eskilstunaån gäller att de industriella utsläppen sker nära mynningen, och tillförs därför Mälaren utan möjlighet till sedimentering på vägen.

För vissa slag av föroreningar står industrin för en dominerande del. Massa- och pappersindustrin står sålunda för mer än hälften av de totala utsläppen av syreförbrukande ämnen och suspenderande ämnen. Dessa är koncentrerade till pappersbruken i Frövifors, Rockhammar och Örebro. Järn-, stål- och metallverk svarar för mer än hälften av de totala utsläppen av tungmetaller. Ett exempel är krom, där Nyby-Uddeholm i Torshälla, Stainless i Fagersta och Bulten i Hallstahammar står för de största utsläppen till vattendragen.

När det gäller de direkta utsläppen av närsalter till Mälaren dominerar Supra i Köping i den västra delen av Mälaren. Till den centrala delen av sjön sker betydande direktutsläpp av närsalter och organiskt material från Fermenta i Strängnäs.

Generellt gäller att de industriella utsläppen är mindre kända än utsläppen från de kommunala reningsverken. Sämst kända är utsläppen av miljögifter. Flera av industrierna utnyttjar de kommunala avloppssystemen. Flertalet av industrierna är små. Dessa utsläpp påverkar såväl vattenrecipienten som innehållet i reningsverkens slam. Kunskapen om utsläppen är på många håll otillräckliga.

Förslag till åtgärder

- Miljöavgifter på vissa industriutsläpp bör införas.
- Länsstyrelsernas resurser för miljötillsyn bör utökas. De kommuner som har de praktiska möjligheterna bör ta över tillsynen av miljöfarlig verksamhet i kommunen. Därmed möjliggörs en väsentligt utökad och mer effektiv tillsyn.
- Kommunerna bör inte tolerera att företagen släpper ut miljöfarliga ämnen i det kommunala avloppssystemet. På sikt måste företagens produktion ske i slutna system. Principen här som på andra områden måste vara att farliga ämnen hindras från att komma ut i avloppsvattnet, att de stoppas redan vid källan.
- Ett system med miljörevisorer i större industriföretag bör införas.
- Omprövning av koncessioner bör göras i större utsträckning i syfte att skärpa miljökraven.

3.5 Fiske

Mälaren och Hjälmaren är rika fiskesjöar. Fångsten av gös, gädda, ål m.fl. fiskarter är betydande.

Ett relativt stort antal yrkesfiskare får sin utkomst ur sjöarna. Samtidigt är sjöarna med sin närhet till stora befolkningscentra av stor betydelse för fritidsfisket.

Fisket har delvis hotats genom algblooming och fiskdöd. Olika uppfattningar föreligger om anledningen till dessa förhållanden. Klart är att påverkan från industriutsläpp, kommunala reningsverk, jord- och skogsbruk har haft stor betydelse.

Fisket påverkas delvis positivt av riklig näringstillgång i sjöarna. Samtidigt föreligger risken för framtida försämringar. Den stora näringstillförselns långsiktiga påverkan kan vara negativ också för fisket.

Diskussioner pågår om omfattande inplantering av kräftor i sjöarna, som före kräftpestens tid hörde till de mest kräftrika i landet. I första hand gäller diskussionerna om kräftplantering Hjälmaren men i ett senare skede kan också Mälaren beröras.

Behovet av framtida förbättringar för fisket behöver utredas i samband med ett handlingsprogram för sjöarna.

3.6 Kommunala avloppsverk

Runt om Mälaren och Hjälmaren byggdes ledningsnät för avloppsvatten ut först i städer och tätorter. Från början skedde rening endast genom enkel slamavskiljning. Senare, med början kring 1960, har en omfattande satsning skett på rening av avloppsvatten med successivt ökade krav särskilt vid större reningsverk. Vattenkvaliteten har också förbättrats t.o.m. inne i Stockholm. I Riddarfjärden är vattnet nu klart tjänligt för bad under större delen av året. Situationen är liknande på flera andra håll runt Mälaren. De stora avloppsreningsverken har klart bidragit till den bättre vattenkvaliteten.

Det finns dock fortfarande åtskilliga brister. Reningstekniken för avloppsvatten kan förbättras ytterligare. Ytterligare reduktion av kväve och fosfor i olika VA-verk bör ske på sikt för att minska belastningen både i Mälaren, skärgården och Östersjön. Förändring av tillstånd får endast ske mot en bättre rening. Åtskilliga brister finns i funktionen i reningsverken. De bör noggrannare än hittills följas upp. Det är inte de teoretiska reningseffekterna som skall vara avgörande utan vad som verkligen händer.

Det finns ett ökande problem med läckande avloppsledning. På grund av bristande underhåll kommer en hel del avloppsvatten inte till reningsverken för rening. Vidare är det problem på flera håll, där man har s.k. kombinerade system som tar hand om både dagvatten, d.v.s. regnvatten, vatten efter snösmältning och avloppsvatten. Detta leder under vissa tider på året till att kapaciteten i avloppsverken överskrides med breddning av orenat avloppsvatten som följd. Genom utbyggnad av separata system för dagvatten och avloppsvatten skulle denna orsak till breddning förhindras.

På flera håll är dagvattnet så förorenat att särskild rening är nödvändig. Det gäller framför allt att minska de stora metallutsläppen som härrör från dagvatten.

Åtskilliga enskilda mindre avlopp finns fortfarande. Kommunen bör mera aktivt kontrollera dessa för att på sikt kunna minska utsläppen.

Mot. 1988/89
Jo705

De industriutsläpp som går ut i de kommunala reningsverken måste bättre inventeras. Orsaker till dålig funktion i reningsverken kan ibland vara stora utsläpp från industrianläggningar. Dessa måste spåras och principen ska vara att förorenaren – industrin – själv tar hand om sitt förorenade avloppsvatten.

Förslag till åtgärder

- Läckande ledningar inventeras och en plan inrättas för byte av dessa.
- Utbyggnad med separata system för dagvatten och avloppsvatten sker. Detta arbete kräver stora investeringar och en plan måste upprättas för detta.
- I områden, där särskilt förorenat dagvatten finns, skall rening av dagvatten ske.
- Utvecklingen måste noggrant följas när det gäller betingelserna för algbloomning på olika håll i Mälaren. Ytterligare reducering av fosfor, och även kväve där det är nödvändigt, måste ske för att minska tendensen till algbloomning.
- Enskilda avlopp inventeras i syfte att förbättra de mindre enskilda reningsanläggningarna.
- Inventering sker av industriutsläpp till avloppsreningsverken i syfte att inrätta separat rening för tyngre utsläpp.

Hemställen

Med hänvisning till ovanstående hemställs

att riksdagen som sin mening ger regeringen till känna vad i motionen anförts om behovet av ett samlat åtgärdsprogram för Mälaren och Hjälmaren.

Stockholm den 12 januari 1989

Lars Ernestam (fp)

Hugo Bergdahl (fp)

Håkan Holmberg (fp)

Gudrun Norberg (fp)

Barbro Sandberg (fp)

Kjell Johansson (fp)